

Хропата С.І.

Комплекс прагматики складного речення як підґрунтя для використання мовних конструкцій у процесі спілкування

Хропата Світлана Іванівна, викладач кафедри української мови і літератури філологічного факультету Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка, м. Чернігів, Україна

Анотація. Статтю присвячено проблемі дослідження інтегрованих пошуків у галузі методики викладання української мови, а саме практичному застосуванню мовних конструкцій під час спілкування.

Ключові слова: вища школа, прагматика, синтаксис складного речення, комунікативні завдання.

Постановка проблеми. Державотворчі процеси в Україні, розвиток українського суспільства на засадах гуманізації та демократизації зумовили суттєві зміни пріоритетів і цінностей у сучасній освіті, метою якої є становлення духовно багатой особистості, яка володіє вміннями й навичками вільно, комунікативно доцільно користуватися виражальними засобами мови, її типами, стилями, жанрами, формами в усіх видах мовленнєвої діяльності, орієнтується в постійно зростаючому інформаційному потоці, уміє самостійно навчатися і вдосконалюватися. На сьогоднішній мовна освіта в Україні переживає низку актуальних проблем і це вимагає змін у системі навчання.

Розвиток сучасного мовознавства засвідчує, що поглиблене вивчення мови як найважливішого засобу спілкування є неможливим без звернення до комунікативно-прагматичного аспекту її функціонування.

Мета статті – розкрити особливості прагматичного аспекту синтаксису складного речення під час викладання дисципліни «Сучасна українська літературна мова» для студентів педагогічних вишів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Прагматика є відносно новим напрямом лінгвістичних досліджень, предметом вивчення якої є мовні засоби, що використовуються для оптимального впливу на адресата та досягнення комунікативної мети в умовах заданої ситуації спілкування.

За словником іншомовних слів, прагматика (у широкому розумінні) – це будь-яке вчення про діяльність, практику, тому прагматичний – це той, що є практичним знаряддям чогось, має практичне застосування [6]. У лінгвістиці прагматика – це мовні правила, що керують практичним застосуванням мови у спілкуванні. Тому деякі вчені (М. Кочерган, Ф. Бацевич, Ч. Морріс, Дж. Остін, Дж. Серль, З. Вендлер) пов'язують її з комунікативною лінгвістикою. У їх розумінні прагматика – це наука, що вивчає комплекс проблем, які стосуються мовця, адресата, їх взаємодії в комунікації, а також у ситуації спілкування [2, с. 23]. Актуалізація прагматичної лінгвістики загалом і теорії мовленнєвих актів зокрема – це прояв тенденції кінця ХХ ст. до вивчення мови не як ідеальної структури, у якій беруть участь ідеальні мовець і слухач, а як структури, що функціонує та видозмінюється в умовах і для цілей суспільної взаємодії людей.

Низку загальних теоретичних питань прагматичного синтаксису висвітлено в роботах К. Долинїна, Л. Кисельової, Г. Почепцова, І. Сусова, К. Шульжука, М. Плющ, С. Омельчука та інших учених.

Виклад основного матеріалу дослідження. Існує три напрямки визначення прагматики. Прихильники першого напрямку визначають прагматику як вивчення взаємодії мовних форм та контекстів їхнього вживання,

а також інтерпретації мовних засобів в комунікативних контекстах. Інший напрямок розглядає прагматику як реальну ситуацію спілкування, яка обумовлює вибір мовних засобів для вирішення комунікативних завдань. Третій напрямок прагматики трактується як вивчення потенційних можливостей впливу мови на людину. Людський фактор є головним поняттям в прагматичній. Прагматика вивчає всі умови, при яких людина використовує мовні знаки. Під цим розуміють умови адекватного вибору та використання мовних одиниць з метою досягнення кінцевої цілі комунікації – впливу на партнера.

Як бачимо, прагматика охопила багато проблем, які вивчалися в риториці та стилістиці, комунікативному синтаксису, теорії мовленнєвої діяльності, теорії комунікації й функціональних стилів, соціолінгвістиці, теорії дискурсу та ін., з якими прагматика перетинається в дослідницьких інтересах.

Тому прагматика синтаксису – це вдале практичне використання мовних конструкцій у процесі спілкування, що вимагає від мовця знань із стилістики, риторики, культури мовлення і лінгвістики тексту.

Академічні засади сучасного синтаксису розроблено класичною школою (Л. Булаховський, А. Медушевський, І. Білодід та ін.), новою школою (І. Вихованець, А. Загнітко та ін.) і комбінованою школою (І. Слинько, Н. Гуйванок, М. Кобилянська та ін.) Усі ці лінгвісти розглядають суто теоретичний аспект, тоді як практичний (прагматичний) залишається майже не вивченим.

Прагматика займається вивченням функціонування мови у процесі спілкування (комунікації). Оскільки мовні засоби служать для вираження змісту висловлюваного, передачі ставлення мовця до фактів чи явищ, то мовлення має бути, виразним і образним. Стилістика досить часто спирається на синтаксичну систему мови, а тому між ними існує тісний взаємозв'язок: синтаксис вивчає будову словосполучення і речення, а стилістика – влучне їх використання в мовленні, оскільки мова має величезний запас синтаксичних синонімів, тобто паралельних зворотів мови, які розрізняються тонкими відтінками значення.

Стилістичний синтаксис вивчає функціонування синтаксичних конструкцій у різних функціональних стилях мовлення, їхню стилістичну синонімію (варіативність), стилістичні функції членів речення, порядку слів у реченні, варіантність синтаксичних зв'язків, між різними членами речення, синтаксичні стилістичні фігури тощо [3, с. 455].

Спираючись на практику методистів, ми пропонуємо ввести в курс «Сучасна українська літературна мова. Синтаксис складного речення» елементи прагматики. Для цього на практичних заняттях можуть розглядатись такі типи завдань:

I. Прагматика синтаксису на основі шкільного курсу:

1. Завдання із синтаксичними одиницями узагальнювально-трансформаційного характеру, а саме такі, як: вправи на визначення типів речень за метою висловлювання, інтонаційним оформленням та структурою; на розмежування в тексті типів складних речень, визначення типів речень; вправи на з'ясування засобів зв'язку, між смислових зв'язків частинами та їх розрізнення; переклад з російської мови на українську речень з різними типами складених речень, спостереження над вживанням зв'язків в українській мові в порівнянні з російською; виділення з тексту різних типів речень, синтаксичний аналіз їх, вправи на пунктуацію, пунктуаційний аналіз текстів; загальний синтаксичний розбір складного речення тощо.

2. Завдання творчого характеру.

До них належать конструктивні вправи на зіставлення, відновлення, конструювання, моделювання речень (зіставлення та розрізнення простих речень з порівняльним зворотом та складнопідрядних з неповними компаративними; простих ускладнених і складних речень; аналіз неповних речень, з'ясування особливостей їх структури у складі складного речення, аналіз текстів; вправи на моделювання речень (утворення складних конструкцій, використовуючи різні сполучні засоби), вправи на доповнення (Наприклад, доповніть речення підрядними присубстантивно-атрибутивними частинами. Поясніть семантико – структурний ресурс речення такого типу) [6].

II. Елементи стилістики і лінгвістики тексту в синтаксисі.

1. Вправи на аналіз, трансформацію і корекцію синтаксичних одиниць, тобто завдання на редагування речення (усунення стилістичних недоречностей у тексті), вправи на усунення логіко-смислових суперечностей, відновлення логіко структурної послідовності речень у тексті.

2. Завдання творчого характеру (написання творчоздуму, доповнення тексту різними типами сурядних і підрядних речень відповідно до стилю, типу мовлення та задуму автора; побудова зв'язного тексту відповідно до ситуації спілкування; складання зв'язного тексту з використанням різних типів складних речень, написання відгуку (10–15 речень) про улюблену книгу, фільм з використанням у структурі тексту: а) відокремлених додаток; б) означено-особових речень; в) вставних слів чи словосполучень.

III. Застосування інтерактивних методів (дискусії, круглих столів, «мозкового штурму», групового вирішення конкретних ситуацій, ділових ігор, інтерактивних семінарів, експрес-взаємоопитування тощо) для кращого засвоєння теоретичних та практичних засад синтаксису складного речення.

На нашу думку, також доцільне використання на кожному занятті для повторення вивченого тестів (для поточного контролю практичних знань з теми) та квізі (дано судження, і треба вказати – правильне воно чи неправильне) для поточного контролю теоретичного засвоєння матеріалу. Проведення тестів і квізі дозволить за досить короткий час перевірити засвоєні знання та вміння.

IV. Комунікативні завдання.

1. Характеристика комунікативної організації речень у тексті (визначити тему, основну думку, тип, стиль і жанр тексту; правильно і точно підібрати заголовок до

тексту, що відповідає основній його думці; пояснити усі мовні засоби, що беруть участь в організації тексту. З'ясувати всі види простих і складних речень та їх функціонально-стилістичні особливості).

2. Завдання на вироблення комунікативної вправності (вживання синтаксичних одиниць в мовленні).

Наприклад, складіть монолог про вашого друга, однокласника, використовуючи певні типи речень; складіть діалог (телефонну розмову між двома подругами), у яких завтра іспит. Використайте ускладнені прості речення, а потім трансформуйте їх (якщо це можливо) у складні; перебудуйте прості речення у складні. Зіставте тексти та поясніть роль складних речень в організації зв'язного висловлювання; знайдіть у тексті сполучникові складні речення. Перебудуйте їх у безсполучникові. Зіставте обидва тексти й з'ясуйте текстоутворювальну функцію безсполучникових речень; побудуйте зв'язні висловлювання з урахуванням ситуації спілкування та завдань комунікації; напишіть творчоздум за поданим початком («В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля. (Т. Шевченко), використовуючи складні речення з різними типами зв'язку); підтвердіть або спростуйте подане положення (Хто думає про науку, той любить її, а хто її любить, той ніколи не перестав вчитися, хоча б зовні він і здавався бездіяльним (Г. Сковорода).

Формуванню вправ, тестів, квізі, комунікативних завдань ми надаємо проблемний характер для кращого спрямування розвитку пізнавальної і комунікативної активності й самостійності студентів. У системі практичних завдань і вправ чільне місце повинні посідати конструктивні й творчі вправи, а саме роботи щодо відновлення деформованого тексту, редагування, виправлення допущених мовленнєвих недоліків і помилок.

Як уже зазначалося, прагматичний аспект синтаксису складного речення на комунікативному рівні майже не досліджено. Методичних розробок із практичних занять замало і вони розкривають окремі аспекти з проблеми вивчення синтаксису, а не синтаксис у цілісній системі.

Звернемося до аналізу збірника вправ для студентів вищих навчальних закладів, які вивчають дисципліну «Сучасна українська літературна мова» (автори М. Плющ, О. Леуга, Н. Гальона) [4].

Цей посібник пропонує завдання для закріплення теоретичних положень синтаксису української мови. Він уміщує завдання різноманітного характеру: знаходження в тексті синтаксичних одиниць, добір синтаксичних синонімів до речень, переклад словосполучень, речень і текстів російською мовою українською; різноаспектна характеристика речень; з'ясування типів складних речень, засобів зв'язку та відношень між предикативними частинами складного речення; синтаксичний аналіз різних типів речень; пояснення розділових знаків у реченні.

Вправи ґрунтуються на аналітико-синтетичних діях з різними синтаксичними одиницями і передбачають завдання типу «спишіть», «зробіть синтаксичний розбір речення», «визначте», «виділіть», «проаналізуйте», «підкресліть». В умовах комунікативного підходу слід доповнити їх такими завданнями: «У наведеному тексті виділіть складні речення; визначте їх роль у побудові тексту; охарактеризуйте доцільність їх розташування»; «Прочитайте текст. Якого типу та стилю мовлення є

текст? Знайдіть у тексті речення з різними типами зв'язку. Поясніть, чому автор надає перевагу саме таким типам речень?» тощо.

У збірнику вправ трапляються конструктивні вправи, за якими пропонуються такі завдання: «Подані речення трансформуйте в ускладнені» (вправа 477), «З поданих простих утворіть складні з сурядним чи підрядним зв'язком» (вправа 501). Уважаємо за необхідне вправи такого типу доповнити завданнями на обґрунтування комунікативної необхідності чи доцільності такої заміни.

У збірнику не вміщено завдань на основі опорного навчального матеріалу: аналіз текстів різних типів, стилів і жанрів мовлення; редагування текстів; створення висловлювань на основі тексту. Вправи, побудовані на текстовій основі представлені переважно художнім і публіцистичним стилями. Зауважимо, що текст виступає дидактичною основою, не мають завдань, спрямованих на аналіз тексту: визначення його типу та стильової приналежності, теми та основної думки (комунікативної спрямованості тексту). Вправи містять однотипні завдання: «Виділіть у тексті складнопідрядні речення, дайте характеристику їм на основі сучасних визначень і класифікацій» (вправа 515), «Запишіть текст. Поставте розділові знаки в безполучникових складних реченнях і поясніть їх уживання» (вправа 548).

На наш погляд, з метою реалізації комунікативного підходу до вивчення синтаксису, доцільно доповнити вправи завданнями такого типу: 1) «Виразно прочитайте текст. Визначте тип та стиль мовлення. Яка основна думка твору? Поясніть роль складнопідрядних речень у побудові тексту»; 2) «Визначте тему та основну думку

твору. Які складні речення переважають у запропонованому тексті? Як це пов'язано з стилем та жанровими особливостями тексту?».

Уведення таких завдань сприятиме формуванню мовної, комунікативної, соціокультурної особистості майбутнього вчителя-словесника.

Отже, вміло дібраний матеріал допоможе виявити знання з певної теми, забезпечить самостійність у роботі, розвине творче мислення.

Під час вивчення синтаксису складного речення можна використовувати елементи стилістики, а саме: ознайомлювати студентів із стилістичними особливостями синтаксичних категорій; працювати над синонімією синтаксичних категорій; аналізувати стилістичну роль синтаксичних категорій.

Тобто, ознайомлення з різними стилями літературної мови доцільно проводити під час з'ясування стилістичних ознак синтаксичних категорій, які вивчаються. Наприклад, опрацьовуючи період і надфразову єдність, які є найбільш довершеними стилістичними фігурами варто вказати, що найбільше ці синтаксичні категорії поширені в художньому і публіцистичному стилях, використовують їх для вираження емоційності, урочистості, багатоманітності тощо [3, с. 139].

Висновки. Увесь комплекс прагматики синтаксису складного речення дає вагоме теоретичне і практичне підґрунтя з синтаксису для подальшої роботи. Тому курс сучасної української літературної мови, як одна з провідних дисциплін лінгвістичного циклу у фаховій підготовці вчителя-філолога, спрямований на глибоке усвідомлення майбутніми словесниками взаємозв'язків і взаємовідношень між одиницями різних мовних рівнів, закономірностей їх творення і функціонування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабич Н.Д. Практична стилістика і культура української мови : Навч. посібник / Н.Б. Бабич. – Львів : Світ, 2003. – 432 с.
2. Єрмоленко С. Прагматика синтаксису // Українська мова та література. – 2003. - № 35 (339). – С. 23 – 24.
3. Мацько Л.І. Стилістика української мови / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько – К., 2003. – 462 с.
4. Плющ М.Я. Сучасна українська літературна мова : Збірник вправ : Навч. посіб. / М.Я. Плющ, О.І. Леута, Н.П. Гальона. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К. : Вища шк., 2003. – 287 с.
5. Словник іншомовних слів : 23000 слів та термінологічних словосполучень / Уклад. Д.О. Пустовіт та ін. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.
6. Шелехова Г.Т. Рідна мова : Підруч. Для 9 кл. / Г.Т. Шелехова, Я.І. Остаф, Л.В. Скуратівський, Л.І. Піскорська. – 6-те вид., перероб. і доп. – К. : Освіта, 2005. – 288 с.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Babych N. D. Practical stylistics and culture of the Ukrainian language : Teach.manual / N.B.Babych. – Lviv : Svit,2003. – 432 p.
2. Yermolenko S. Pragmatics Syntax // Ukrainian language and literature. – 2003. - № 35(339). – p. 23-24.
3. Matsko L.I. Stylistics of Ukrainian language / L.I. Matsko, O.M. Sidorenko, O.M. Matsko – K., 2003. – 462 p.
4. Plyushch M.Ya. Modern Ukrainian literary language : Collection of exercises : Teach.manual / M.Ya. Plyushch, O.I. Leuta, N.P.Halona. – 2nd ed., processing and expanded – K. : Vyshcha sk., 2003. – 287 p.
5. Shelekhova G.T. Native language : Textbook for grade 9 / G.T. Shelekhova, Ya.I.Ostaf, L.V.Skurativskyi, L.I. Piskorska. – 6th ed.,processing and expanded – K. : Osvita, 2005. – 288p.
6. The dictionary of foreign words : 23000 words and terminological phrases / Compiled D.A.Pustovit and others. – K. :Dovira, 2000 – 1018 p.

Khropata S. Complex pragmatists complex sentence as a basis for the use of language structures in the process of communication

The article is devoted to the study of research in the field of integrated methods of teaching Ukrainian language, namely, the practical application of language structures during communication.

Keywords: high school, pragmatics, syntax of a complex sentence, communicative tasks

Хропата С.И. Комплекс прагматики сложного предложения как основа для использования языковых конструкций в процессе общения

Статья посвящена проблеме исследования интегрированных поисков в области методики преподавания украинского языка, а именно практическому применению языковых конструкций во время общения.

Ключевые слова: высшая школа, прагматика, синтаксис сложного предложения, коммуникативные задания